Verbálna komunikácia medzi žiakom a učiteľom: situačné verzus osobnostné faktory

Simona Veseličová

Študentka Katedry psychologických vied Fakulty sociálnych vied a zdravotníctva
Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
simona.veselicova@gmail.com

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá verbálnou komunikáciou medzi žiakom a učiteľom z pohľadu situačných a osobnostných faktorov. Reprezentantom situačných faktorov v našom výskume bola vzdialenosť medzi žiakom a učiteľom, ktorú sme merali pomocou nástroja na meranie dĺžky. Osobnostné charakteristiky žiakov (priemerný vek 16,77 rokov) sme zisťovali dotazníkom NEO-FFI. Verbálnu komunikáciu medzi žiakom a učiteľom sme merali pomocou záznamového hárku zachytávajúceho priestorové vzťahy v školskej triede. Zistili sme negatívny vzťah medzi funkčnou vzdialenosťou a verbálnou komunikáciou, ako aj pozitívny vzťah medzi extraverziou žiaka a verbálnou komunikáciou. Na základe výskumných zistení konštatujeme vzájomné pôsobenie situačných a osobnostných faktorov na verbálnu komunikáciu medzi žiakom a učiteľom. Vzhľadom k jej zefektívneniu navrhujeme odstraňovať variabilné vzdialenosti jednotlivých žiakov od učiteľa a podporovať verbálnu komunikáciu introvertovaných žiakov pomocou príslušných stratégií.

Kľúčové slová
verbálna komunikácia, situačné faktory, funkčná vzdialenosť, osobnostné faktory, Big Five, priestorové vzťahy v školskej triede, žiak, učiteľ

Úvod

Podľa autorov Phillips, Smith a Modaff (2001) je úspech v školskej triede základným kameňom úspechu v práci. Verbálna komunikácia medzi žiakom a učiteľom je zase jeden zo základných predpokladov úspechu v školskej triede. Na základe tohto reťazca a jeho dôsledkov pre jednotlivca považujeme za potrebné výskumne sa venovať otázke činiteľov pôsobiacich na verbálnu komunikáciu medzi žiakom a učiteľom, o čo sa pokúšame aj v našej výskumnej činnosti.

Je známe, že existuje tendencia podceňovať situačné a preceňovať osobnostné faktory fenoménov v psychológii (Sollárová et al., 2002), tému komunikácie nevynímajúc. Veľakrát bol výskumne zisťovaný vzťah verbálnej komunikácie s osobnostnými faktormi, najmä s faktorom introverzie-extraverzie (Sallinen-Kuparinen, McCroskey, Richmond, 1991, Phillips, Smith, Modaff, 2001, Richardson, 2003, Houghton, Allen, 2005, Brewer, 2006), ako aj s premennými ochota komunikovať, obava z komunikácie a sebahodnotenie komunikačných kompetencií (Sallinen-Kuparinen, McCroskey, Richmond, 1991) a so sebaúctou (Phillips, Smith, Modaff, 2001).

Menej výskumného úsilia však bolo venované vzťahu situačných faktorov a verbálnej komunikácie. Funkčná vzdialenosť, t.j. „vzdialenosť medzi ľuďmi meraná v jednotkách ako palce, metre a míle“ (Kiesler, Cummings, 2002, s. 77), v rámci ktorej sa vyčleňuje intímna, osobná, spoločenská

a verejná vzdialenosť (Mikuláštík, 2003), je typickým príkladom skúmania situačných faktorov v psychológii. Festinger, Schachter a Back v r. 1950 a Newcomb v r. 1961 zistili negatívny vplyv funkčnej vzdialenosti na vznik a udržanie priateľských vzťahov medzi študentmi na vysokoškolskom internáte (Hill, 2004, Mannix, Neale, 2005, Chong, 2008). Festinger a kol. sa v r. 1950 zaoberali problematikou vplyvu funkčnej vzdialenosti na vytvorenie priateľstiev medzi manželskými pármi na sídlisku (Wu, 2003). Závery Milgramových štúdií poslušnosti z r. 1963 takisto záviseli do veľkej miery od vzdialenosti medzi učiteľom a obeťou (Hill, 2004).

Čo sa týka neskorších výskumov, Latane sformuloval v r. 1981 na základe početných zistení týkajúcich sa vzťahu funkčnej vzdialenosti a poskytnutia pomoci teóriu sociálneho dopadu (Hill, 2004), realizovali sa tiež štúdie skúmajúce vplyv funkčnej vzdialenosti na skupinové fungovanie v pracovných tímoch a na tímovú spoluprácu (Cairncross, 2001, Fineman, 2000, Olson, Olson, 2002, Kiesler, Cummings, 2002, Quintus et al., 2004), na sociálny život jedinca vrátane miery osamelosti a depresie (Kraut, Kiesler, 2003) a na riešenie konfliktov (Drolet, Morris, 2000).

Keďže absentujú zistenia ohľadom vzťahu funkčnej vzdialenosti s fenoménom verbálnej komunikácie, stanovili sme si ako hlavný cieľ nášho skúmania zaznamenaného v bakalárskej práci analyzovať vzťah funkčnej vzdialenosti a verbálnej komunikácie medzi žiakom a učiteľom (Veseličová, 2008). Nadväzujeme na to našou súčasnou snahou poukázať na súhru osobnostných a situačných faktorov vo vzťahu k verbálnej komunikácii v školskej triede.

Reprezentantom situačných faktorov v našom výskume bola vzdialenosť medzi žiakom a učiteľom, reprezentantom osobnostných faktorov sa stala extraverzia žiaka. Predpokladali sme, že so zväčšujúcou sa vzdialenosťou medzi žiakom a učiteľom klesá množstvo odpovedí, ktoré dáva žiak na učiteľove otázky, ako aj že so zväčšujúcou sa vzdialenosťou medzi žiakom a učiteľom klesá množstvo otázok, ktoré dáva žiak na učiteľov výklad (t.j. prvá hypotéza hovorí o negatívnom vzťahu medzi premennými funkčná vzdialenosť a verbálna komunikácia).

Ďalej sme predpokladali, že čím väčšie skóre extraverzie je u žiaka namerané dotazníkom NEO-FFI, tým väčšie množstvo odpovedí dáva žiak na učiteľove otázky, ako aj že čím väčšie skóre extraverzie je u žiaka namerané dotazníkom NEO-FFI, tým väčšie množstvo otázok dáva žiak na učiteľov výklad (t.j. druhá hypotéza hovorí o pozitívnom vzťahu medzi premennými extraverzia a verbálna komunikácia). Pýtali sme sa tiež, či existuje vzťah medzi verbálnou komunikáciou a ostatnými osobnostnými charakteristikami podľa teórie Big Five, menovite s faktormi neurotizmu, otvorenosti k zážitkom, prívetivosti a svedomitosti. Naša výskumná otázka mala explorační charakter a stanovili sme ju preto, aby sme mohli ozrejmiť definovaný vzťah v jeho úplnosti podľa teórie Big Five.

Metódy

Verbálnu komunikáciu medzi žiakom a učiteľom sme merali pomocou záznamového hárku, ktorý zachytával priestorové vzťahy v školskej triede. Pri jeho vzniku sme sa inšpirovali Flandersovou sústavou kategórií pre analýzu interakcie, v ktorej pozorovateľ každé tri sekundy vyznačí jednu z 10 kategórií opisujúcich rôzne typy interakcie žiak-učiteľ (Fontana, 2003). Flandersovu sústavu sme modifikovali preto, že originálna verzia neberie do úvahy priestorové usporiadanie žiakov, ktoré tvorilo podstatnú časť nášho výskumného problému. Flandersova sústava sa takisto zameriava na rôzne typy komunikačných výmen, kým my sme sa zamerali konkrétne na kvantitu verbálnej komunikácie.

Meranie funkčnej vzdialenosti sme realizovali použitím nástroja na meranie dĺžky, t.j. metra. Na meranie osobnostných charakteristík sme použili dotazník NEO-FFI, ktorý je zameraný na

zisťovanie skóre v jednotlivých osobnostných dimenziách podľa teórie Big Five: neurotizmus, extraverzia, otvorenosť k zážitkom, prívetivosť a svedomitosť (Hřebíčková, Urbánek, 2001). Probantom sme ho predložili v slovenskej verzii so všeobecným označením „Inventár“.

Pred realizáciou výskumu sme sa oboznámili s použitou metodikou v rámci predvýskumu, kde sme pozorovali 20 študentov 3. ročníka psychológie Fakulty sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Vlastný výskum spočíval v dvoch častiach, ktoré sme nazvali experimentálna a neexperimentálna situácia. V experimentálnej situácii participovalo 24 probantov, v neexperimentálnej situácii 32 probantov. Probantmi v oboch situáciách boli študenti 1.C a 3.B triedy Gymnázia svätého Cyrila a Metoda v Nitre. Celkovo sa vlastného výskumu zúčastnilo 56 probantov, pričom priemerný vek bol 16,77 rokov a z hľadiska pohlavia boli rovnomerne zastúpení chlapci i dievčatá (50 % chlapci, 50 % dievčatá).

V experimentálnej situácii sme probantov rozdelili do experimentálnej a kontrolnej skupiny. Experimentálnu skupinu tvorili probanti, ktorých sme náhodne priradili na jednotlivé miesta v školskej triede. V závislosti od toho, kde probanti sedeli, sme do záznamového hárku vpísali čísla. Postupovali sme od čísla 1, ktoré dostal študent sediaci vpredu vpravo, až po číslo 20, ktoré sme pridelili probantovi sediacemu vzadu vľavo (pohľad od učiteľa; obrázok 1 a).

Verbálnu komunikáciu sme operacionalizovali ako počet komunikačných výmen, ktoré prebehnú medzi žiakom a učiteľom v rámci jednej vyučovacej hodiny. Každé miesto v záznamovom hárku bolo rozdelené zvislou prerušovanou čiarou na dve polovice. Do prvej polovice sme zachytávali odpovede probantov, do druhej polovice otázky probantov. Pred začatím merania sme požiadali učiteľa, aby sa počas vyučovacej hodiny zdržiaval v prednej časti triedy a aby sa nepohyboval pomedzi žiakov, čím sme chceli dosiahnuť stabilné vzdialenosti žiakov od učiteľa počas celého merania. Následne sme zahájili zaznačovanie komunikačných výmen medzi žiakom a učiteľom do záznamového hárku. Spolu s nami zaznamenával komunikačné výmeny zaškolený spolupracovník, s ktorým sme na záver porovnali naše záznamové hárky. Uvedeným opatrením sme mali za cieľ eliminovať naše prípadné chyby v zaznamenávaní. Meranie verbálnej komunikácie trvalo 30 minút z vyučovacej hodiny, keďže zvyšných 15 minút sme požiadali probantov o vyplnenie dotazníka NEO-FFI.

V kontrolnej skupine sme usporiadali jednotlivé stoličky do polkruhu, aby bola vzdialenosť každého žiaka od učiteľa rovnaká (obrázok 1 b). Záznamový hárok sme upravili tak, aby odrážal danú výskumnú situáciu. Ostatné podmienky zostali nezmenené oproti experimentálnej skupine.

Obrázok 1: Experimentálna situácia

a) Experimentálna skupina

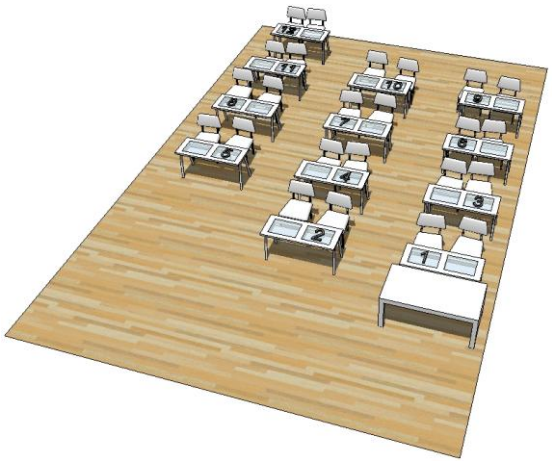

b) Kontrolná skupina

V neexperimentálnej situácii sme s premennou funkčnej vzdialenosti nemanipulovali my, ale žiaci si sami vyberali miesta, kam sa usadili (obrázok 2).
Vzápätí sme opäť vytvorili záznamový hárok s číslami jednotlivých probantov a zahájili sme meranie komunikačných výmen.
Školský predmet, počas ktorého sa celý vlastný výskum realizoval, sme vybrali tak, aby na ňom bolo možné viesť diskusiu (aby medzi žiakom a učiteľom prebehlo čo najväčšie množstvo komunikačných výmen). V našom prípade to bol predmet *Rímsko-katolícke náboženstvo*, pričom vo všetkých situáciách participoval ten istý učiteľ.

Obrázok 2: Neexperimentálna situácia

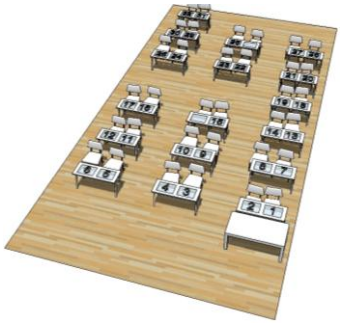

Výsledky

Analýza výsledkov ukázala stredne silný negatívny vzťah medzi premennými vzdialenosť od učiteľa a počet odpovedí, ktorý bol významný na 1 % hladine významnosti. Medzi premennými vzdialenosť od učiteľa a počet otázok sme štatisticky významný vzťah nezistili (tabuľka 1).

Tabuľka 1: Vzťah medzi verbálnou komunikáciou a funkčnou vzdialenosťou

Spearmanov korelačný koeficient (N=56)		počet odpovedí	počet otázok
vzdialenosť od učiteľa	r	**-,389**	-,197
	p	**,003**	,145

Vzhľadom na to, že medzi verbálnou komunikáciou a funkčnou vzdialenosťou sme zistili významný vzťah v prípade premennej počet odpovedí, ale nie v prípade premennej počet otázok, rozhodli sme sa komparovať premenné počet odpovedí a počet otázok. Zistili sme rozdiely významné na 1 ‰ hladine významnosti (tabuľka 2).

Tabuľka 2: Komparácia premenných počet odpovedí a počet otázok

počet odpovedí			počet otázok			Wilcoxonov test (N=56)	
Mdn	AM	SD	Mdn	AM	SD	Z	p
2,00	3,39	4,19	0,00	0,73	1,51	**5,207**	**< ,001**

V experimentálnej situácii sme sa zamerali na zisťovanie rozdielov medzi probantmi v experimentálnej skupine (vzdialenosť od učiteľa = od 135 cm do 930 cm) a kontrolnej skupine (vzdialenosť od učiteľa = 250 cm). Predpokladali sme, že v rámci experimentálnej skupiny budú existovať rozdiely v miere verbálnej komunikácie žiakov s učiteľom, kým v kontrolnej skupine rozdiely nenájdeme. Probantov v oboch skupinách sme rozdelili na dve polovice: v experimentálnej

skupine podľa funkčnej vzdialenosti, t.j. v 1. polovici sa nachádzali žiaci sediaci bližšie k učiteľovi a v 2. polovici žiaci sediaci ďalej od učiteľa, a v kontrolnej skupine sme probantov odpočítali systémom prvý-druhý, t.j. probanti s párnym priradeným číslom tvorili 1. polovicu a probanti s nepárnym číslom 2. polovicu. Na deskriptívnej úrovni sa ukazovali rozdiely v miere verbálnej komunikácie, ktoré však neboli štatisticky významné (tabuľka 3, tabuľka 4).

Tabuľka 3: Verbálna komunikácia v experimentálnej skupine

	1. polovica (N=6)			2. polovica (N=6)			Mann-Whitneyho test (N=12)	
	Mdn	AM	SD	Mdn	AM	SD	U	p
počet odpovedí	6,50	7,33	4,59	2,00	2,83	2,56	7,500	,089
počet otázok	1,00	1,33	1,86	0,00	0,50	0,84	12,500	,337

Tabuľka 4: Verbálna komunikácia v kontrolnej skupine

	1. polovica (N=6)			2. polovica (N=6)			Mann-Whitneyho test (N=12)	
	Mdn	AM	SD	Mdn	AM	SD	U	p
počet odpovedí	3,00	5,33	5,16	7,00	8,17	6,77	15,000	,628
počet otázok	0,00	0,50	0,84	1,00	1,83	2,71	13,000	,368

Cieľom nášho výskumu bolo tiež skúmanie vzťahu medzi verbálnou komunikáciou a osobnosťou žiakov. Zistili sme stredne silný pozitívny vzťah medzi premennými extraverzia a počet odpovedí, ktorý bol významný na 1 % hladine významnosti. V prípade premenných extraverzia a počet otázok sme nezistili štatisticky významný vzťah. Rovnako sme nezistili štatisticky významné vzťahy verbálnej komunikácie s ostatnými premennými podľa teórie Big Five (tabuľka 5).

Tabuľka 5: Vzťah medzi verbálnou komunikáciou a osobnosťou žiaka

Spearmanov korelačný koeficient (N=56)		počet odpovedí	počet otázok
neurotizmus	r	-,067	-,027
	p	,626	,841
extraverzia	r	**,409**	,070
	p	**,002**	,610
otvorenosť k zážitkom	r	,189	-,058
	p	,163	,673
prívetivosť	r	,149	,022
	p	,272	,873
svedomitosť	r	,242	,042
	p	,072	,758

Poznámka: Vo všetkých prípadoch štatistického spracovania údajov sme použili neparametrické testy, k čomu nás viedlo testovanie normality premenných. V tabuľkách sú zvýraznené štatisticky významné výsledky. Testovanie prebehlo podľa návodu, ktorý je obsiahnutý v publikácii Sollára a Ritomského (2002).

Diskusia

Na základe zistení z nášho výskumu konštatujeme negatívny vzťah medzi premennými funkčná vzdialenosť a verbálna komunikácia, pokiaľ ju operacionalizujeme ako počet odpovedí, ktoré dáva žiak na učiteľove otázky. V premennej počet otázok sme štatisticky významný vzťah nezistili. V dôsledku toho je naša hypotéza o vzťahu verbálnej komunikácie a funkčnej vzdialenosti čiastočne potvrdená.

Predkladáme viacero prostriedkov, ktoré môžu zmierniť dôsledky vzťahu medzi funkčnou vzdialenosťou a verbálnou komunikáciou v školskej praxi: jedným z klasických spôsobov na odstránenie variabilných vzdialeností v školskej triede je presádzanie žiakov. Hoci sa aplikuje pomerne často, v praxi je zaužívaný spôsob prihliadať pri usádzaní žiakov na ich vonkajšie charakteristiky (napr. žiaci s okuliarmi sedia prevažne v prvých laviciach, vysokí žiaci zase v posledných laviciach). Uvedený spôsob udržuje určitých jedincov v školskej triede stabilne vo väčšej vzdialenosti od učiteľa na rozdiel od iných spolužiakov, čo sa môže odraziť na miere verbálnej komunikácie s učiteľom. Navrhujeme preto presádzať žiakov pomocou náhodného výberu (napr. ťahanie lístočkov s menami žiakov). Ďalej odporúčame učiteľovi nezdržiavať sa počas vyučovacej hodiny v prednej časti triedy, ale prechádzať sa čo najviac pomedzi žiakov. Odstránenie rozdielnych vzdialeností žiakov od učiteľa možno realizovať tiež manipuláciou s priestorovým rozmiestnením školských lavíc, ktorých usporiadanie do polkruhu zabezpečí rovnakú vzdialenosť pre všetkých žiakov, čo predpokladá realizovať vyučovanie v menej početných triedach.

Ďalšie zistenia z nášho výskumu poukazujú na rozdiely v komunikácii žiakov s učiteľom, konkrétne v oblasti odpovedania žiakov na učiteľove otázky a kladenia vlastných otázok na učiteľov výklad. Zistili sme, že žiaci viac komunikujú s učiteľom formou odpovedania než formou kladenia vlastných otázok. Pri interpretácii uvedeného zistenia vychádzame z nastavenia stredoškolského systému, ktorý podľa nás podporuje žiakov v odpovedaní na otázky učiteľa viac ako v tvorení vlastných otázok. Zo strany učiteľa často prevláda kladenie otázok nad nabádaním žiakov k aktívnemu vyjadrovaniu svojich nápadov vo forme vlastných otázok. Uvedomujeme si, že závery nášho výskumu nie sú reprezentatívne vzhľadom k celej populácii stredoškolských študentov a rozdiely môžu existovať tiež medzi jednotlivými školskými predmetmi. Zistený rozdiel medzi premennými počet odpovedí a počet otázok však ponúka dôvod na skúmanie spomenutého vzoru interakcie v školskej triede u širšieho okruhu probantov a jeho porovnanie z hľadiska rôznych školských predmetov.

Na odstránenie spomenutých rozdielov navrhujeme upraviť osnovy prípravy jednotlivcov na učiteľské povolanie v zmysle obohatenia programu o stratégie podporujúce žiakov k otvorenému sebavyjadreniu (vrátane tvorby vlastných otázok a ich kladenia učiteľovi). Pre učiteľov, ktorí už pracujú v školskej praxi, odporúčame pripraviť školenia a kurzy zamerané na zefektívnenie verbálnej komunikácie so žiakmi. Ďalej odporúčame vyčleniť diskusné hodiny v rámci každého vyučovacieho premetu, na ktorých by sa kládol dôraz na aktivitu vychádzajúcu zo strany žiakov. Zahŕňali by domácu prípravu otázok a pripomienok týkajúcich sa aktuálne preberaného učiva. Diskusné hodiny by sa mohli realizovať pravidelne v určitej frekvencii, napr. raz za týždeň, podľa povahy predmetu. Odstránenie rozdielov vidíme tiež vo vyčlenení určitého času v rámci vyučovacej hodiny, ktorý by bol určený výhradne na otázky žiakov smerované učiteľovi.

Ďalej sme skúmali mieru vplyvu funkčnej vzdialenosti na verbálnu komunikáciu medzi žiakom a učiteľom. Z deskriptívneho hľadiska sa ukazoval rozdiel medzi žiakmi sediacimi bližšie k učiteľovi a žiakmi sediacimi ďalej od učiteľa. Výsledok nebol štatisticky významný, čo pripisujeme malému počtu probantov v danom type výskumnej situácie. V súvislosti s tým si kladieme za cieľ do ďalšieho bádania zostaviť experimentálny plán u väčšieho počtu probantov.

Naše zistenia podporili pozitívny vzťah medzi extraverziou žiaka a verbálnou komunikáciou v prípade premennej počet odpovedí. Vzťah medzi premennými extraverzia a počet otázok sme v našom výskume nezistili (rovnako sme nezistili vzťah verbálnej komunikácie s ostatnými osobnostnými faktormi podľa teórie Big Five). Na základe uvedených výsledkov je hypotéza o vzťahu extraverzie a verbálnej komunikácie čiastočne potvrdená.

Na podporu verbálnej komunikácie u introvertovaných jedincov odporúčame využiť alternatívne spôsoby komunikácie, ktoré nezostávajú len na úrovni komunikovania tvárou v tvár. V praxi to môže byť písomné skúšanie, vypracovanie domácich úloh a projektov, využitie internetovej komunikácie atď. Na druhej strane považujeme za potrebné snažiť sa tiež o rozvíjanie ústneho prejavu introvertov, ktorý je prospešný pre komunikáciu v školskom i mimoškolskom prostredí. Konkrétne spôsoby vidíme v motivovaní žiakov prostredníctvom možného získania školskej známky (resp. inej odmeny), prípadne formou oslovovania žiakov krstným menom pri kladení otázky učiteľom.

Záver

V príspevku sme sa snažili upozorniť na súhru situačných a osobnostných faktorov pri skúmaní verbálnej komunikácie. Prínos našej výskumnej činnosti vidíme v rozšírení poznatkov o faktoroch súvisiacich s verbálnou komunikáciou medzi žiakom a učiteľom a v nachádzaní nových výskumných otázok týkajúcich sa uvedenej problematiky.

Závery nášho výskumu ukázali, že čím ďalej sa žiak nachádza od učiteľa, tým menej s ním verbálne komunikuje, ďalej že žiaci viac odpovedajú na učiteľove otázky než kladú vlastné otázky a že extraverti komunikujú s učiteľom viac ako introverti. V ďalšom skúmaní si kladieme za cieľ obsiahnuť väčšiu a reprezentatívnejšiu výskumnú vzorku kvôli možnému zovšeobecneniu záverov, zamerať sa na intenzívnejšie skúmanie vzťahov medzi premennými v rámci rozličných školských predmetov a tried a zahrnúť do výskumného sledovania fenomén sociálnej vzdialenosti. Plánujeme tiež výskumne sa venovať ďalším osobnostným a situačným faktorom súvisiacim s verbálnou komunikáciou medzi žiakom a učiteľom v školskej triede.

Na záver by som sa rada poďakovala svojmu konzultantovi Mgr. Martinovi Pohánkovi za jeho cenné pripomienky a poznámky, ktoré boli pre mňa obohacujúce, posúvali ma ďalej v mojom výskumnom bádaní a pomohli mi vyzbrojiť sa do môjho ďalšieho vedeckého života.

Literatura

BREWER, E.C. (2006). Extroversion/Introversion Communication Patterns: A Determinant of Success in Business. *Business Quest* [online, cit. 2008-04-05]. Dostupné na internete: http://www.westga.edu/~bquest/2006/extroversion.pdf.

CAIRNCROSS, F. (2001). *The Death of Distance: How the Communications Revolution is Changing Our Lives*. Boston: Harvard Business School Press [cit. 2008-04-05]. Dostupné na WWW: http://books.google.com/books?hl=cs&lr=&id=6W_-8GvYgD0C&oi=fnd&pg=PR9&dq=cairncross+1997+%22the+death+of+distance%22+autor:f-cairncross&ots=FLsiRZfTLQ&sig=kD-wAdLeT2AFEXusehoHW9uNuJ4#PPR7,M1.

DROLET, A. L., & MORRIS, M. M. (2000). Raport in Conflict Resolution: Accounting for How Face-to-Face Contact Fosters Mutual Cooperation in Mixed-Motive Conflicts. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 26-55. Dostupné na WWW: http://www.som.yale.edu/Faculty/keith.chen/negot.%20papers/DroletMorris_Raport.

FINEMAN, S. (2000). *Emotion in Organization*. Londýn: Sage [cit. 2008-02-017]. Dostupné na WWW: http://books.google.com/books?id=Frabs2WvYPkC&pg=PA36&dq=Hallowell+1999+%22The+human+moment+at+work%22&lr=&as_brr=0&ei=swmsR7OyPJvEzASrmOidBg&hl=cs&sig=4EZSKEIPMbj-a5iBlEKx3diFEM0#PPP1,M1.

FONTANA, D. (2003). *Psychologie ve školní praxi*. Praha: Portál.

HILL, G. (2004). *Moderní psychologie*. Praha: Portál.

HOUGHTON, A., & ALLEN, J. (2005). *Doctor-patient communication. Understanding personality type*. BMJ Careers [cit. 2008-04-05]. Dostupné na WWW: http://medicine.nova.edu/~danshaw/residents/readings/Doctor-Pt%20Comm.pdf.

HŘEBÍČKOVÁ, M., & URBÁNEK, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář*. Praha: Testcentrum.

CHONG, L. 2008. *Social psychology* [citované 2008-02-13]. Dostupné na WWW: http://www.stanford.edu/~jchong/articles/quals/Social%20Psychology.doc.

KIESLER, S., & CUMMINGS, J. (2002). What Do We Know about Proximity and Distance in Work Groups? In: Hinds, P. & Kiesler, S. (Eds). *Distributed Work* (76-91). Cambridge, MA: MIT Press [cit. 2007-01-19]. Dostupné na WWW: http://www.ece.ubc.ca/~leei/519/2002-ProxmityDistanceWorkGroup.pdf.

KRAUT, R. & KIESLER, S. (2003). *The Social Impact of Internet Use. Psychological Science Agenda* [cit. 2007-11-05]. Dostupné na WW: http://homenet.hcii.cs.cmu.edu/progress/kraut03-SocialImpactOfInternetUse.pdf.

MANNIX, E. & NEALE, M. A. (2005). What Differences Make a Difference? The Promise and Reality of Diverse Teams in Organizations. *Psychological Science in the Public Interest*, 6 (2), 39-43 [cit. 2008-02-07]. Dostupné na WWW: http://www.psychologicalscience.org/pdf/pspi/pspi6_2_11-15.pdf.

MIKULÁŠTÍK, M. (2003). *Komunikační dovednosti v praxi*. Praha: Grada.

OLSON, J. S., TEASLEY, S., COVI, L., & OLSON, G. (2002). The (Currently) Unique Advantages of Collocated Work. In: Hinds, P. & Kiesler, S. (Eds). *Distributed Work* (113-136). Cambridge, MA: MIT Press [cit. 2008-02-07]. Dostupné na WWW: http://books.google.com/books?id=3aAwmlgC7YMC&printsec=frontcover&lr=&hl=cs&source=gbs_summary_r&cad=0#PPP1,M1.

PHILLIPS, J., SMITH, B., & MODAFF, L. (2001). „Please Don´t Call on Me“: Self-Esteem, Communication Apprehension, and Classroom Participation. *Journal of Educational Research*, 68 (10), 81-87 [cit. 2008-04-05]. Dostupné na WWW: http://murphylibrary.uwlax.edu/digital/jur/2001/phillips-smith-modaff.pdf.

QUINTUS, J., METIU, A., O´LEARY, M., & WILSON, J. (2004). *The Meaniny and Experience of Distance and Proximity in Teams* [cit. 2007-11-15]. Dostupné na WWW: http://estaque.vcharite.univ-mrs.fr/proxim/viewabstract.php?id=180. Dostupné aj v plnej verzii: http://139.124.177.94/proxim/viewpaper.php?id=180.

RICHARDSON, J. D. (2003). *Communication Apprehesion, Extraversion-Introversion, and Anticipated Hapinness*. Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association. San Diego: CA [cit. 2008-04-04]. Dostupné na WWW: http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/1/1/9/0/p111906_index.html.

SALLINEN-KUPARINEN, A., McCROSKEY, J. C., & RICHMOND, V. P. (1991).Willingness to Communicate, Communication Apprehension, Introversion, and Self-Reported Communication Competence: Finnish and American Comparisons. *Communication Research Reports*, 8, 55-64 [citované 2008-04-05]. Dostupné na WWW: http://www.jamescmccroskey.com/publications/154.pdf.

SOLLÁR, T., & RITOMSKÝ, A. (2002). *Aplikácie štatistiky v sociálnom výskume*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

SOLLÁROVÁ, E., POPELKOVÁ, M., ŠRAMOVÁ, B., VEREŠOVÁ, M., & HAMRANOVÁ, A. (2002). *Sociálna psychológia*. Nitra: Garmond.

VESELIČOVÁ, S. (2008). *Funkčná vzdialenosť vo vzťahu k verbálnej komunikácii medzi žiakom a učiteľom*. Nepublikovaná bakalárska práca. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

WU, W. (2003). *Practical psychology. Attraction* [cit. 2008-02-06]. Dostupné na WWW: http://www.ocf.berkeley.edu/~wwu/psychology/attraction.shtml.